

**Översättning av tilltal i historiska romaner. En
jämförelse av tre översättningar till svenska av
*Jules Vernes Jorden runt på 80 dagar***

Ella Hagner
Avhandling pro gradu
Språkexpertprogrammet, Nordiska språk
Institutionen för språk- och översättningsvetenskap
Humanistiska fakulteten
Åbo universitet
Maj 2022

The originality of this thesis has been checked in accordance with the University of Turku quality assurance system using the Turnitin OriginalityCheck service.

Avhandling pro gradu

Språkexpertprogrammet, Nordiska språk

Ella Hagner

Översättning av tilltal i historiska romaner. En jämförelse av tre översättningar till svenska av Jules Vernes *Jorden runt på 80 dagar*

Antal sidor: 41, 5 sidor bilagor

Syftet med avhandlingen har varit att undersöka hur tilltal har översatts till svenska i tre översättningar av Jules Vernes roman *Jorden runt på 80 dagar*. Jag har undersökt både pronomen (dvs. duande och niande) och substantiviska tilltalsuttryck (t.ex. *monsieur, mon garçon*). Jag har jämfört översättningarna sinsemellan och med källtexten. Vidare har jag redogjort hur översättarnas ändringar har påverkat tilltalsrelationerna mellan de romanpersoner som undersökningen fokuserar på. Därtill har jag utrett hur tilltalsskicket i svenska syns i översättningarna.

Översättningarna kom ut 1922, 1947 och 2017. Den äldsta gavs ut under ledning av G. Nordenskiöld, den andra översattes av Eyvind Johnson och den nyaste av Jakob Gunnarsson. Jag har samlat materialet genom att exciperera alla repliker med tilltal av fyra centrala romanpersoner (Phileas Fogg, Passepartout, Fix och Aouda). Metoden är kvalitativ och deskriptiv textanalys.

Analysen visar att det fastän översättarna oftast har översatt pronomen på franska med motsvarande pronomen på svenska finns vissa väsentliga avvikelser. I den äldsta översättningen används pronomenet *I* (och dess böjningsformer) parallellt med den modernare formen *ni*. I de två nyaste översättningarna har niande ersatts med duande i några av Phileas Foggs repliker till Passepartout. Substantiviska former har översatts på något varierande sätt. Titlar förekommer mest i den äldsta översättningen, minst i den nyaste. Gunnarsson har därtill ofta ersatt en titel med en kombination av titel och namn. Tilltalsrelationerna har inte förändrats mycket förutom relationen mellan Fogg och Passepartout i de två nyaste översättningarna där Fogg duar Passepartout som använder tilltal i tredje person tillbaka. Det framgår sålunda att tilltalsskicket på svenska har påverkat översättarnas beslut på ett intressant sätt.

Ämnesord: översättning, tilltal, tilltalsformer, titlar, skönlitteratur, franska, svenska

Innehållsförteckning

1 Inledning	5
1.1 Syfte	5
1.2 Material och metod	6
1.3 Avhandlingens disposition	6
2 Tilltal	7
2.1 Allmänt om tilltal	7
2.2 Tilltalsskicket i svenska	8
2.3 Franskt tilltal	10
3 Översättning	13
3.1 Översättning av skönlitteratur	13
3.2 Översättning av tilltal	14
3.3 <i>Jorden runt på 80 dagar</i> och översättningarna till svenska	15
4 Analys	17
4.1 Tilltal med personliga pronomen	17
4.2 Tilltal med titlar, personnamn och övriga uttryck	21
4.2.1 Titlar och personnamn	21
4.2.2 Tilltal med övriga uttryck	28
4.3 Tilltalsrelationer mellan huvudpersonerna	31
5 Sammanfattning och diskussion	37
Litteratur	39
Lyhennelmä	41

1 Inledning

Hur ska man fånga den unika miljön och personerna i en roman man översätter utan att förlora det centrala i källtexten eller förvirra läsaren med en alltför krånglig eller konstig måltext? I denna avhandling utforskar jag detta genom att undersöka hur tilltal på franska i klassikern *Jorden runt på 80 dagar* från slutet av 1800-talet har översatts till svenska under olika tider. Avhandlingen utgör en utvidgning och fördjupning av min kandidatavhandling om samma ämne (Hagner 2020).

Återgivning av kulturspecifika drag som titlar utgör ofta en utmaning när man översätter skönlitteratur mellan språk med olika tilltalsskick. I olika språk använder man bland annat olika pronomen, namn och titlar för att tilltala dem man riktar sig till. Hur man tilltalar andra beror på kulturen och samhället i fråga samt det aktuella språkets sätt att uttrycka sociala relationer som hierarki och respekt. Samtidigt har exempelvis det svenska tilltalssystemet förändrats mycket under det senaste århundradet. När man översätter dialoger i historiska skönlitterära texter till svenska måste man dels föreställa sig romanpersonerna i det samhälle som originaltexterna utspelar sig i, dels ta hänsyn till dagens svenskspråkiga läsare. Denna utmaning har även de som översatt Jules Vernes roman *Jorden runt på 80 dagar* (fr. *Le Tour du monde en quatre-vingt jours*, 1873) till svenska, bland annat Eyvind Johnson, behövt övervinna.

1.1 Syfte

Mitt syfte är sålunda att utforska hur tilltal i romanen *Jorden runt på 80 dagar* har översatts från franska till svenska i tre översättningar från olika tider. Jag vill även utreda om tilltalsuttrycken i översättningarna avspeglar den historiska utveckling som det svenska tilltalsskicket genomgått.

Forskningsfrågorna som jag söker svar på är följande:

- Hur har pronomen översatts? Duar eller niar romanpersonerna varandra?
- Finns det skillnader i titelbruket dels jämfört med originalet, dels mellan de tre översättningarna? Hur har ord som *monsieur* och *madame* översatts? Har titlar strukits eller lagts till?
- Vilka andra språkliga resurser, t.ex. substantiv, används vid tilltal i romanen och översättningarna? Hur har uttryck som *mon garçon* (sv. 'min pojke') översatts?

- Hur påverkar ändringarna som översättarna gjort tilltalsmönstren hos romanpersonerna? Har relationerna mellan romanpersonerna t.ex. blivit informellare?

Min avsikt är som ovan framgått att både jämföra översättningarna sinsemellan och med den ursprungliga romanen på franska.

1.2 Material och metod

Äventyrsromanen *Jorden runt på 80 dagar* är en klassiker inom världslitteraturen. Den skrevs av den franska författaren Jules Verne och utkom 1873. I min avhandling fokuserar jag på tilltalsmönstren i dialoger i översättningarna till svenska från 1922, 1947 och 2017, som jag jämför både sinsemellan och med den ursprungliga romanen på franska. Romanen och översättningarna presenteras närmare i kapitel 3.

Materialet utgörs av repliker med tilltal, dvs. olika uttryck som syftar på den man riktar sig till. Jag har excerperat alla repliker med tilltal i dialoger mellan fyra centrala karaktärer i romanen: Phileas Fogg, Passepartout, Auoda och Fix. Repliker av andra karaktärer eller repliker som syftar på andra än ovan nämnda fyra ingår inte i materialet.

Jag analyserar tilltalsuttrycken i översättningarna och jämför dem både sinsemellan och med källtexten. Jag redogör även för de översättningsstrategier som översättarna har använt sig av. Vidare relaterar jag tilltalet i mitt material till den historiska utvecklingen hos tilltalsskicket i svenska och franska. Tilltalskontexten analyserar jag bland annat mot bakgrund av de teorier som Brown och Gillman (1960) och Schubert (1984) utvecklat. Min metod är kvalitativ och deskriptiv.

1.3 Avhandlingens disposition

I följande kapitel ger jag en översikt av teori om tilltal samt redogör för tilltalsskickets utveckling i svenska och franska. I kapitel 3 diskuterar jag därefter översättning med fokus på skönlitterär översättning och översättning av tilltal. Jag presenterar också romanen och de tre översättningarna till svenska närmare. I det fjärde kapitlet analyserar jag uttrycken för tilltal i det empiriska materialet. I kapitel 5 sammanfattar och diskuterar jag slutligen avhandlingens resultat.

2 Tilltal

I detta kapitel presenterar jag först tilltal allmänt i avsnitt 2.1. Efter det redogör jag för tilltalsskicket i svenska och franska i avsnitt 2.2.

2.1 Allmänt om tilltal

Enligt Schubert (1984: 5) är tilltal en språklig funktion som omfattar alla de ord och uttryck som syftar på personer man riktar sig till. Utöver den deiktiska funktionen att referera till samtalspartnern, skapar tilltalsord också en specifik typ av social relation. Tilltalsuttrycken kan indelas i två huvudkategorier: tilltalspronomen (*du, ni*) och nominala tilltalsord (*fru, kapten, Anna, min gosse, mamma, ditt svin*). I europeiskt tilltal spelar personliga pronomen i singularis och pluralis vanligtvis den viktigaste rollen men det finns också språk (t.ex. engelska och arabiska) som har bara ett pronomen för att syfta på samtalsparter. Därtill finns det kulturer (t.ex. Vietnam) där man använder pronomen på ett annorlunda sätt och nominala former spelar en större roll vid tilltal. (Kerbrat-Orecchioni 1992.)

I många indoeuropeiska språk har man tagit i bruk två tilltalspronomen i singularis (t.ex. svenskans *du* och *ni* och franskans *tu* och *vous*). Enligt Brown och Gillman (1960) utgör latinets *tu* och *vos* utgångspunkten för detta. *Vos* användes ursprungligen endast i pluralis men på 300-talet började pronomenet användas även vid tilltal av kejsaren. På den tiden fanns det faktiskt två kejsare som delade makten. När man talade till den ena, var orden egentligen riktade också den andra. Därtill kan kejsaren ses som en representant för sitt folk. Roms kejsare hänvisade också ibland till sig själva med *nos* (första person pluralis). Senare spred sig denna användning av plurala pronomen till samtal med andra makthavare. Ändå tog det flera århundraden innan praktiken blev normaliserad i europeiska språk, vilket skedde mellan 1100- och 1300-talen. Det finns också språk som till exempel polska och spanska som har fler än två tilltalspronomen. (Clyne, Norrby Warren 2009.)

Tilltal styrs av utomspråkliga faktorer och uttrycker respekt i kommunikationen. När man analyserar tilltal måste man beakta tilltalsformernas respektvärde. Att jämföra pronomen är vanligen lätt men det är ofta svårare att slå fast vilket värde substantiv som används vid tilltal har. Man kan antingen utgå från tilltalsformens betydelse eller användning då man bestämmer respektvärdet men detta leder lätt till cirkelargumentation. Alternativt kan man göra

jämförelser med användningen av samma uttryck i omtal, som är mycket vanligare än tilltal. (Schubert 1984: 19.)

Man analyserar ofta tilltal i relation till två dimensioner, det Brown och Gillman (1960) på engelska benämner *power* och *solidarity*. Enligt Schubert (1984: 13–14), som använder termerna *status* och *avstånd* på svenska, befinner sig personer som duar varandra på samma nivå i statushierarkin. Detta är även fallet då personer niar varandra, men de som duar varandra står varandra närmare. I båda fallen handlar det om reciprokt pronomenbruk. Då samtalsparterna använder sig av likvärdiga tilltalsformer är tilltalsförhållandet också symmetriskt. Då den ena duar och den andra niar är pronomenbruket däremot icke-reciprokt och tilltalsförhållandet asymmetriskt. (Schubert *ibid.*)

2.2 Tilltalsskicket i svenska

I svenska används huvudsakligen tilltalspronomenen *du* och *ni*. Det formella niandet, dvs. bruk av *ni* till en person, har ändå försvunnit i hög grad eftersom duande anses passa i de flesta situationer i dag. Detta sammanhänger med att svenskans tilltalssystem från och med mitten av 1900-talet har förändrats från mycket formellt till extremt informellt. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 7.) Ahlgren (1978) påpekar att svenskans *ni* dessutom aldrig har varit allmänt godtaget och använts på samma sätt som t.ex. *vous* i franskan och *Sie* i tyskan. Däremot har substantiviska tilltalsformer (se exempel nedan) tidigare haft en större utbredning i svenskan än i de flesta andra europeiska språk. Undvikande av explicita tilltalsformer var också före den s.k. du-reformen typiskt för svenskan. Då man använder nominala tilltalsformer kan duande kombineras med förnamn medan niande kan kombineras med titlar och efternamn. Titlar används sällan på svenska i dag. I formella kontexter är det i stället vanligare att tilltala andra med både för- och efternamn. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 38–42.)

I, som är en äldre form än *ni*, började användas som markör för respekt senast på 1300-talet. Det blev ett allmänt tilltalspronomen under 1600- och 1700-talen samtidigt som bruket av *du* minskade och fick funktionen att markera förtrolighet. Den nyare formen *ni*, som uppkom genom att verbändelsen *n* överfördes till pronomenet (*ären I > äre ni*), blev vanlig i skrift vid medlet av 1700-talet. Både *I* och *ni* användes sedan parallellt fram till början av 1900-talet. (Fremer 1998.) I danskan används pronomenet *I* fortfarande (Cramer & Vive Larsen 1999: 72). Oberoende av att den franskinfluerade adeln och också ledamöterna i Svenska

Akademien använde *ni* i slutet av 1700-talet blev niandet aldrig riktigt accepterat i de bildade klasserna som hellre ville bli tilltalade med titlar. (Fremer 1998.) *Ni* användes nedåt i statushierarkin till personer utan titel, vilket ledde till att många uppfattade användningen av *ni* som ”nedlåtande och snorkigt.” (Norrby 2007.) På 1800-talet förstärktes dessutom användningen av titlar till följd av kampanjer med syftet att utrota *ni* som tilltalsord. På landsbygden blev det däremot vanligt att tilltala sina föräldrar och äldre personer med *ni*. (Fremer 1998.)

Substantiviska uttryck dominerade tilltalsskicket i högre samhällsskikt under 1800-talet och långt in på 1900-talet. Till exempel kallade tjänarna husbondfolket för *husbonn* och *matmora* eller *far* och *mor*. Ståndspersoner titulerades genomgående (t.ex. *körkeherrn*, *prostinnan*, *befallningsman* osv.) Samtidigt förekom stor variation i bruket av tilltalsformer både lokalt och regionalt. Titlar kombinerades ursprungligen med bruk av *han* eller *hon*. När tredje personens pronomen senare sjönk i värde blev man tvungen att ständigt upprepa titlarna. Formerna *sig*, *sin*, *sitt* och *sina* kunde dock användas. Under 1800-talet ersattes *min herre* och *min fru* (t.ex. *Jag anhåller att min herre ville*) med *herr/fru* + efternamn (t.ex. *herr Andersson*). Samtidigt blev bruket av yrkestitlar vid tilltal vanligt under årtiondena kring sekelskiftet 1800/1900 (t.ex. *stassbudet*, *trädgårdsmästarn*). Under förra hälften av 1900-talet började man därtill bifoga namn till titlar och beteckningar (t.ex. *revisionssekreterar Johnson*, *tant Greta*). Eftersom titlarna på detta sätt ofta blev långa och många antagligen var osäkra om de använde korrekt titel, började titelbruket så småningom ses som betungande. Motståndarna till det såg det som löjligt, uppstylat och odemokratiskt. Man förespråkade därför ett gemensamt tilltalsord för alla. (Ahlgren 1978.) Ett resultat av detta var *ni*-reformen, som började på 1850-talet och pågick fram till 1930-talet. *Ni* blev då allt vanligare vid tilltal av obekanta personer fram till dess att 1960-talets *du*-reform tog vid. (Fremer 1998.)

Ni-reformen lyckades inte införa *ni* som ett allmänt artigt pronomen i svenska (som t.ex. *Sie* respektive *vous* i tyska och franska). Eftersom duandet var ett sätt att lösa både problemen med nedåtriktat *ni* och det krångliga titelbruket samtidigt som vanligt folket redan duade varandra, fanns det inget behov av en *ni*-reform. *Ni*-reformen kom helt enkelt för sent då ”ett solidariskt och demokratiskt du” passade bättre in i den socialdemokratiska ideologin i Sverige efter andra världskriget. Allmänt duande infördes också på arbetsplatser. (Norrby 2007.) Norrby (2007) beskriver situationen i Sverige på 1960- och 1970-talet som ”en konflikt mellan olika språkbruksregler där det allmänna duandet undan för undan vann mark”.

Du-reform gick hand i hand med andra fenomen som demokratisering, informalisering, intimisering och samtalisering. Demokratisering innebär att man vill undvika ojämlikhet och asymmetri både i samhället och i språket. Språket blir samtidigt allt informellare och det offentliga språket anammar drag från det vardagliga samtalet. Språkets ”jämlikhet” är inte nödvändigtvis enbart positivt eftersom makthavare lättare kan manipulera folk då det blir svårare att identifiera makt. (Fremer 2018: 211–213.) Duandet slog emellertid igenom så kraftigt (särskilt i Sverige) att det mot slutet av 1970-talet hade blivit snarast allenarådande. I mitten av 1980-talet började man se vissa tecken på att niandet var på väg tillbaka, vilket kan förklaras av ungdomar inte då längre hade lika negativa upplevelser av *ni* som äldre generationer. (Norrby 2007.)

2.3 Franskt tilltal

De franska tilltalspronomen är *tu* (’du’) och *vous* (’ni’). Till skillnad från svenska uttrycks tilltal också med verbformer i franska, t.ex. *Viens!* (’Kom!’), andra person singularis), *Venez!* (’Kom!’), andra person pluralis). (Clyne, Norrby & Warren 2009: 2.) Niande har traditionellt varit mer allmänt än duande i franska trots 1960-talets sociala rörelse som tillfälligt ökade duandets popularitet. På 2000-talet har duande ändå blivit vanligare än tidigare, särskilt bland ungdomar. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 19–20)

Niande kombineras ofta i franska med *monsieur/madame/mademoiselle*, som kan stå ensam eller följas av titel och/eller efternamn. När man duar använder man förnamn, men man kan också använda förnamn tillsammans med niande i vissa kontexter. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 38–43). Kombinationen *monsieur/madame/mademoiselle* + efternamn anses generellt inte som gott språk, men passar som artigt tilltalssätt till exempel på landet, i affärsvärlden och i professionella sammanhang. Tilltal med ensamstående efternamn förekommer bara bland män. Tillsammans med niande representerar det en ”militärisk” stil. Goda manliga vänner som duar varandra kan emellertid också tilltala varandra bara med efternamnet. (Kerbrat-Orecchioni 2010: 21–22)

Tilltalsformer kombineras i franska vidare med artiklar, possessivpronomen (*mon ami*, ’min vän’) och adjektiv (*mon pauvre ami*, ’min stackars vän’). Vissa nominala tilltalsord som *camarade* (’kamrat’) kan stå ensamma, men också namn kombineras ofta med adjektiv (*cher Dupont*, ’kära Dupont’) eller possessivpronomen + adjektiv kombination (*mon cher Dupont*,

'min kära Dupont'). Kombinationen possessivpronomen + namn förekommer däremot inte (**mon Dupont*, 'min Dupont'). (Kerbrat-Orecchioni 2010: 22.)

Formellt *vous* förekommer redan i de första kopiorna av gamla värdsliga litterära verk skrivna på franska, t.ex. *Rolandssången* från 1100-talet. I de allra äldsta franska texterna använde man däremot bara *tu* som i latinet. Typiskt för texter från äldre medeltid var att det förekom mycket växling mellan *tu* och *vous*. (Coffen 2002: 78–80.) Växlingen mellan pronomenen försvann emellertid på 1500-talet då niandet började dominera i prosa medan duande användes i poesin, som inspirerades av klassiska texter. På den tiden spreds det formella niandet också till lägre samhällsklasser. På 1600-talet blev duandets domän sedan alltmer begränsad. Hovfolk duade bara underklassen och t.o.m. familjemedlemmar niade varandra. På 1700-talet, före den franska revolutionen, skedde inga väsentliga förändringar i tilltalet. Ömsesidigt duande var reserverat för intima förhållanden och situationer medan ömsesidigt niande, med eller utan titel, förekom bara inom överklassen. Ensidigt niande underströk skillnaden i social rang. (Coffen 2002: 100–111.)

Under den franska revolutionen (1789–1799) ville revolutionärerna avveckla användningen av det formella *vous* eftersom de uppfattade det som en relik från den feodala tiden (Coffen 2002: 221). Pronomenet *tu* blev för dem en symbol för jämlikhet och en markör för medborgerlig frejd. De förenklade därför tilltalsystemet till reciprok användning av *tu* och *citoyen* (sv. 'medborgare, invånare'). Niandet kom likväl snabbt tillbaka i början av 1800-talet när monarkin återinfördes. Duande användes nu igen främst mellan nära vänner och vid tilltal av betjänter. Användningen av *tu* vann ändå långsamt insteg i en del kretsar samtidigt som barn och föräldrar niade varandra i vissa familjer, särskilt på öppen gata.

I medlet av 1800-talet ökade duandet. Pronomenet *tu* blev då en markör för solidaritet. Genom att dua sina barn visade föräldrarna dem tillgivenhet. Barnen niade dock fortsättningsvis föräldrarna. Betjänter, som man tidigare hade duat för att visa överlägsenhet, niade man nu för att visa distans. Dessa tilltalade i sin tur sina husbönder med tilltal i tredje person. Vänner av samma kön duade varandra medan vänner av olika kön niade, eftersom duande mellan vänner av olika kön sågs som ett tecken på sexuell intimitet. I slutet av 1800-talet signalerade duandet, som nästan alltid var ömsesidigt, intimitet och förtrolighet medan niandet signalerade skillnad i ålder eller social rang. Det blev också vanligare för äkta par att dua varandra och nia bara då de ville uttrycka förakt eller irritation jämt emot sina make/maka. (Coffen 2002: 230–234.)

I början av 1900-talet dominerade niandet fortfarande men duandet blev vanligare i olika vardagliga och professionella sammanhang. Ömsesidigt duande förekom mellan äkta par och mellan föräldrar och barn förutom i aristokratiska och gamla borgerliga familjer där mannen och hustrun fortsättningsvis niade varandra och också barnen niade föräldrarna. (Coffen 2002: 234). Under studerandenas och arbetarnas uppror 1968 skedde en förändring i tilltalsvanor mot ”jämlikt” duande och användning av förnamn, särskilt bland studeranden och arbetare. Duandet spred sig i början av 1970-talet, vilket syntes framför allt vid universiteten. Vid årtiondets slut kom niandet och de formellare tilltalsätten emellertid tillbaka. Det finns ändå fortfarande i dag en del så kallade ”sextio-åttare” (fr. *soixante-huitards*) som fortsatt använda ”jämlikt *tu*”. *Vous* blev igen den allmännaste formen och var det fram till 1990-talet. På 2000-talet blev duande det allmännaste tilltalet bland ungdomar medan niande fortsatte att prioriteras av äldre generationer. Man kan inte ändå ännu se om ungdomarnas duande är ett tecken på förändring eller beror på deras ålder och kommer att minska när de blir äldre. Både yngre och äldre generationer duar emellertid numera familj och nära vänner. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 19–20.)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att niande använts och fortfarande används i fler situationer på franska jämfört med svenska. Jules Vernes roman som jag undersöker i denna avhandling är från slutet av 1800-talet då niandet var ännu vanligare än i dagens Frankrike medan duandet var starkt begränsat till nära förhållanden. Det svenska tilltalssystemet har samtidigt under det senaste seklet gått från titlar och niande till allmän duande. Det är därför intressant att se om å ena sidan du-reformen syns i de svenska översättningarna och å andra sidan om översättarna använder gamla tilltalsformer som substantiviska former eller pronomenet *I*.

3 Översättning

I detta kapitel behandlar jag översättning av skönlitteratur och tilltal i avsnitt 3.1 och 3.2. I avsnitt 3.3 presenterar jag romanen *Jorden runt på 80 dagar* och de tre översättningarna av den jag undersöker i min avhandling.

3.1 Översättning av skönlitteratur

Jämfört med t.ex. fackspråkstexter förmedlar skönlitteratur ofta mer subjektiva värden som anknyter till sådant som livssyn, världsåskådning och attityder. Skönlitterära texter, som har en egen symbolik som tillåter individuella tolkningar, handlar typiskt om universella teman som kärlek, vänskap eller död. Språket i skönlitterära texter har ett estetiskt värde i sig själv, och ger läsarna olika associationer. Därför måste översättaren ta hänsyn till både formen och innehållet. (Ingo 1990: 38–39.)

Den expressiva funktionen i skönlitteratur är en av tre grundfunktioner hos texter. De andra funktionerna är informativ funktion och imperativ funktion. Språket i texter med informativ funktion, t.ex. nyheter och reportage, förmedlar kunskap, uppgifter, data och information. Imperativ funktion är i sin tur vanlig i texter som förmedlar handlingsmönster och beteendemodeller, vilket är fallet bl.a. i religiös litteratur och reklam. I texter med expressiv funktion förmedlas inte bara kunskap och information utan också känslor. Vid dem måste översättaren ta utgångspunkt i författarens subjektiva förhållningssätt till ämnet och göra det möjligt för översättningens läsare att uppleva samma som källtextens läsare. Översättaren måste både tolka och ge uttryck för de subjektiva känslor författaren uttrycker och göra språket estetiskt på målspråket.

Utöver de tre grundfunktionerna har texter också olika sekundärfunktioner. Det räcker därför inte att översättaren analyserar textens helhetsfunktion utan hen måste också analysera och beakta funktionen för varje enskilt avsnitt i ursprungstexten. Som Ingo (2007) konstaterar är textens syfte eller funktion en viktig utgångspunkt vid all översättning. (Ingo 2007: 127–129.)

På grund av att språket kontinuerligt förändras måste man ibland göra nya översättningar av tidigare översatta verk. Samtidigt kan läsarna bli förargade om man ändrar översättningarna av klassiker för mycket. En ofta rekommenderad lösning är att bevara vissa arkaismer för att bevara tids- och lokalfärgen i originaltexten. Det är emellertid upp till översättaren själv att

bestämma i vilken grad översättningen behöver anpassas med hjälp av så kallade pragmatiska adaptationer som jag diskuterar närmare i avsnitt 3.2 nedan. (Ingo 2007: 130.)

3.2 Översättning av tilltal

Tilltal förekommer ofta i skönlitterär prosa, dvs. i romaner och noveller. Man kan indela texten i skönlitterär prosa i två huvudtyper: berättelse (relation) och dialog (repliker) (Liljestrand 1983). I dialogen återges vad romanpersonerna säger, och det är därför typiskt här tilltal förekommer. Dialogen kan därtill omfatta talåtergivningen i texten mer generellt. Liljestrand nämner tre tekniker som författare kan använda sig av för att återge vad romanpersoner säger:

1. *direkt anföring*: – Jag är så gräsligt trött, utbrast hon.
2. *indirekt anföring*: Hon utbrast att hon var mycket trött.
3. *dold anföring*: Hon var så gräsligt trött!

Det empiriska materialet i min avhandling omfattar endast direkt anföring.

Enligt Liljestrand (1989) är skillnaden mellan språket i dialogen och berättelsen den att dialogen typiskt innehåller fråge-, uppmanings- och utropsformade meningar som ofta saknar satsform. Många repliker är elliptiska, t.ex. då de utgör svar på frågor. Pronomen och interjektioner är därtill frekventa i direkt anföring. (Liljestrand 1989.) Språket i dialogen brukar vidare vara mer talspråksliknande än i berättelsen. Stilnivån är då ofta lägre eftersom författaren vill att romanpersonerna ska framstå som unika eller realistiska. Författaren kan välja att använda talspråkliga eller dialektala ord samt en mer talspråksnära stavning (t.ex. *mej* istället för *mig*). Vid översättning blir det pga. detta ofta konflikter mellan käll- och målkulturens normer eftersom olika kulturer har olika konventioner för t.ex. bruk av talspråk i dialog. Målspråket kan även sakna en motsvarighet till källtextens språkvarietet, till exempel det främmande språkets dialekter. Även om talspråksmarkörer är vanliga i svensk skönlitteratur, har studier dessutom visat att översättare använder dem sparsammare än författare som skriver originalromaner på svenska. (Lindqvist 2005: 148–150.)

Tilltal är ett exempel på ett område där det kan förekomma norm- och konventionsskillnader mellan käll- och målkulturerna som översättningen berör. Kulturella skillnader av detta slag utgör en typ av pragmatiska översättningsproblem, d.v.s. problem som gäller hur man ska

beakta situationsfaktorer, framför allt med tanke på översättningens läsare. Ändringar som görs för att övervinna pragmatiska svårigheter kallas för pragmatiska adaptationer. De kan bestå av tillägg, utelämnningar, ersättningar eller omordningar. Ersättningar och särskilt tillägg är de vanligaste adaptationsformerna. Man gör sällan omordningar eftersom de lätt leder till att också andra ändringar måste göras, vilket i sin tur leder till kedjereaktioner av olika slag. Utelämnningar gör man också ganska sällan. Man kan emellertid utelämna sådant som behöver förklaras för källtextens läsare men är självklart för måltextens läsare. Man kan vidare lämna bort detaljer som sannolikt inte intresserar måltextens läsare, särskilt om man är tvungen att tillägga långa förklaringar i översättningen för att bevara dem. (Vehmas-Lehto 1999: 99–109.) Översättaren måste sålunda ha en klar uppfattning om målkulturens särdrag och målspråkstalarnas tankevärld för att kunna bedöma om det finns behov av pragmatiska adaptationer. (Vehmas-Lehto 1999: 112.)

Ingo (2007) konstaterar att man när man översätter från franska till svenska kan lämna exempelvis *monsieur* och *madame* översatta eller alternativt ersätta dem med t.ex. den tilltalade personens yrkestitel. Främmande personnamn bevaras vanligen ofta för att ”ge en äkta lokal färg åt framställningen” (Ingo 1991: 206) men namnen kan också modifieras om miljön inte är klart definierad eller helt fiktiv. Ett exempel på detta är Muminböckernas *Snorkfröken* som översatts till *Niiskuneiti* på finska och *la demoiselle Snorque* på franska. Namn på historiska personer ska man också gärna anpassa då det går, till exempel återges *Louis XIV* på franska med *Ludvig XIV* på svenska. Översättaren bör vara särskilt uppmärksam vid namn som skrivs med ett annat skrivsystem eller avvikande alfabet som vid översättning till olika språk får olika form, till exempel *Michail Gorbatjov* på svenska, *Mihail Gorbatsjov* på finska och *Mikhaïl Gorbatchev* på franska. (Ingo 1991: 204–208.)

3.3 *Jorden runt på 80 dagar* och översättningarna till svenska

Jules Verne (1828–1905) var en mycket produktiv fransk författare som skrev såväl äventyrsromaner, science fiction, dramatik som libretton. Romanen *Jorden runt på 80 dagar* (fr. *Le Tour du monde en quatre-vingts jours*) publicerades första gången 1873. Den handlar om Phileas Fogg, en engelsman som reser runt jorden tillsammans med sin franska betjänt Passepartout. Resan görs på grund av ett vad. Polisen, som tror Fogg är en bankrånare, sänder en detektiv som heter Fix efter honom. Under resan räddar Fogg och Passepartout livet på en ung indisk kvinna, Aouda. Aouda och Fogg blir förälskade och förlovar sig i slutet av romanen.

Jorden runt på 80 dagar blev en klassiker och har översatts flera gånger till svenska. För min undersökning har jag valt översättningar som är gjorda direkt från franska till svenska, inte översättningar via ett annat språk. Den äldsta översättningen som jag fann var intressant nog gjord från tyska medan den nyaste var från engelska. Jag ville vidare att översättningarna inte skulle ha omarbetats till exempel för barn. Den äldsta översättningen som fyller dessa kriterier är utgiven 1922 under ledning av G. Nordenskiöld. Den näst äldsta översättningen i mitt material, som utkom 1947, valde jag för att den är gjord av den kända svenska författaren och översättaren Eyvind Johnson (1900–1976), som blev ledamot av Svenska Akademien 1957 och fick Nobelpriset i litteratur tillsammans med Harry Martinsson 1974. Den nyaste översättningen utgavs 2017 och är gjord av översättaren Jakob Gunnarsson.

4 Analys

Jag går nu över till att presentera resultaten från min analys av tilltal i boken *Jorden runt på 80 dagar* på franska och svenska. I avsnitt 4.1 diskuterar jag bruket av personliga pronomen vid tilltal i originalet och de tre översättningarna. Efter det redogör jag i avsnitt 4.2 för hur titlar, namn och andra uttryck för tilltal har översatts. I avsnitt 4.3 analyserar jag slutligen tilltalsrelationerna mellan de fyra huvudpersonerna i boken (Phileas Fogg, Passepartout, Auoda och Fix). Jag använder följande förkortningar då jag hänvisar till de olika versionerna av boken: V = Jules Vernes franskspråkiga original, N = översättningen utgiven under ledning av G. Nordenskiöld, J = Eyvind Johnsons översättning och G = Jakob Gunnarssons översättning.

4.1 Tilltal med personliga pronomen

I detta avsnitt visar jag hur tilltal med personliga pronomen i *Jorden runt på 80 dagar* har översatts till svenska. På franska används pronomenen *vous*, *votre* och *vos* i texten. Dessa former motsvaras av *ni*, *er*, *ert*, *era*, *I*, *eder*, *edert* och *edra* i översättningarna till svenska. Även formerna *du*, *dig* och *ditt* används i de svenska versionerna av boken.

I en majoritet av fallen har de franska pronomenen översatts direkt med motsvarande svenska pronomenen. I exempel (1) visas belägg på detta.

(1) Passepartout till Fix

- a) C'est au mieux ! Est-ce que **vous** avez déjà fait ce voyage ? (V s. 42)
- b) Det var förträffligt! Har **ni** gjort denna resa förut? (N s. 50)
- c) Det är ju finfint! Har **ni** rest den här vägen förut? (J s. 44)
- d) Utmärkt! Har **ni** gjort den här resan förut? (G s. 45)

Bland översättningarna av tilltal med personliga pronomen finns emellertid också belägg på alla de fyra huvudtyperna av pragmatiska adaptationer som diskuterats i avsnitt 3.2 ovan, dvs. *utelämnningar*, *omordningar*, *tillägg* och *ersättningar*. I det följande diskuterar jag dessa fall.

Utelämnningar är vanliga i texterna på svenska. I många fall har översättarna lämnat bort pronomenet på grund av grammatiska skillnader mellan svenska och franska, särskilt i fråga

om transitivitet vid verb. Exempel (2) visar ett belägg på detta där alla tre översättare har använt sig av samma formulering på svenska.

(2) Phileas Fogg till Passepartout

a) Vous êtes Français et vous vous nommez John ? (V s. 8)

b) Ni är fransman och heter John? (N s. 11, J s. 8, G s. 10)

I den franska repliken i 2a används pronomenet *vous* tre gånger, som subjekt i båda satserna och därtill som reflexivt pronomen i den senare satsen (*vous vous nommez John* 'ni heter John'). I översättningarna upprepas pronomenet inte i den senare satsen. Dessutom kräver verbet *heta* på svenska inte ett reflexivt pronomen som verbet *se nommer* gör på franska.

Det finns också fasta uttryck med personliga pronomen i franska där den svenska motsvarigheten inte har något pronomen. Exempel (3) visar ett belägg på detta:

(3) Phileas Fogg till Passepartout

a) Bien. Quelle heure avez-vous ? (V s. 8)

b) Gott! Huru mycket är klockan? (N s. 11)

c) Bra hur mycket är klockan? (J s. 9)

d) Bra! Hur mycket är klockan? (G s. 11)

På franska kan man fråga vad klockan är genom att ställa frågan *Quelle heure avez-vous?* som bokstavligen betyder 'Vilken timme har ni?'. Alla översättare har översatt detta med det idiomatiska uttrycket *Hur(u) mycket är klockan?* på svenska. I detta uttryck ingår inte direkt tilltal, vilket innebär att det inte heller finns något tilltalspronomen i det.

Omordningar (omformuleringar) leder ibland till att pronomen får en annan plats i satsen jämfört med källtexten. I exempel 4 b och d har översättarna kombinerat uppmaningarna att ta med ulstern och resfilten respektive att ha på ordentliga skor. Till skillnad från källtexten kommer pronomenen i den senare satsen. I 4a på franska framgår niandet också av verbformerna, både i indikativ (*vous descendrez*) och imperativ (*ayez, allez*). I svenska behövs däremot ett pronomen för att man ska veta om det handlar om duande eller niande, jfr. 4b *sätt på er starka skor* och 4c *se till att du har med ordentliga skor*. I 4b och d har uppmaningar i

indikativ i originalet översatts med imperativ (utan pronomen) på svenska (*tag med, ta med*). I 4c använder Johnson en mer ordagrann konstruktion (*du tar med*) men han ersätter niande med duande.

(4) Phileas Fogg till Passepartout

- a) Pas de malles. Un sac de nuit seulement. Dedans, deux chemises de laine, trois paires de bas. Autant pour **vous**. Nous achèterons en route. **Vous** descendrez mon mackintosh et ma couverture de voyage. Ayez de bonnes chaussures. D'ailleurs, nous marcherons peu ou pas. Allez. (V s. 22)
- b) Behövs intet bagage! En nattsäck med ett par skjortor och tre par strumpor, det är allt. Tag lika mycket med för **er** själ! Resten kunna vi köpa på vägen. Tag med min ulster och min resfilt och sätt på **er** starka skor. För resten komma vi att gå litet eller intet. Skynda nu på! (N s. 26)
- c) Inga koffertar. Inget bagage, bara en enda kappsäck. Två linneskjortor och tre par strumpor packas i den. Likadant för **dig** själv. Vi köper under vägen. **Du** tar med min regnkappa och min resfilt. Se till att **du** har med ordentliga skor. För övrigt kommer vi knappast att gå till fots. Skynda på. (J s. 23)
- d) Det behövs inget bagage. En kappsäck med ett par skjortor och tre par strumpor, det är allt. Packa ner lika mycket för egen del. Resten kan vi köpa på vägen. Ta med min ulster och min resfilt och se till att **ni** tar på **er** grova skor. För övrigt kommer vi att gå till fots bara helt obetydligt eller inte alls. Skynda på nu! (G s. 24)

Tillägg är mer sällsynta i de tre översättningarna av *Jorden runt på 80 dagar* till svenska. Också denna typ av adaptationer förekommer dock ibland av rent grammatiska skäl. Därtill finns ett fall där översättaren (Johnson) har valt att upprepa en del av satsen för att understryka romanpersonens känslor:

(5) Aouda till Phileas Fogg

- a) Voulez-**vous** de moi pour votre femme ? (V s.202)
- b) Vill **ni**... vill **ni** gifta **er** med mig? (J s. 213)

Bland beläggen på *ersättningar* finns få fall där översättaren har bytt ut ett personligt pronomen mot något annat uttryck för tilltal. I exempel 6 visas ett sådant fall. I det har Johnson i ersatt niandet i källtexten i en av Aoudas repliker till detektiven Fix med tilltal i tredje person (*min herre*).

(6) Aouda till Fix

- a) Savez-**vous** où il est, **monsieur** ? demanda vivement la jeune femme. (V s. 108)
- b) Vet **min herre** var han är någonstans? frågade den unga kvinnan ivrigt. (J s. 116)

Ett annat fall på *ersättning* visas i exempel 7 där Johnson ersatt niande med tilltal i tredje person i en av Phileas Foggs repliker till Fix.

(7) Phileas Fogg till Fix

- a) **Monsieur**, ajouta Phileas Fogg en se tournant vers Fix, si **vous** voulez profiter... V s. 111
- b) Om **min herre** vill bli med är det inget som hindrar. J s. 119

I Johnsons och Gunnarssons översättningar har niande därtill bytts ut till duande i några av Phileas Foggs repliker till betjänten Passepartout. I Johnsons översättning börjar Phileas Fogg intressant nog du mycket tidigare än i Gunnarssons översättning. Exempel (8) och (9) illustrerar detta. I Johnsons översättning förekommer duande redan i den andra dialogen mellan Fogg och Passepartout (exempel 8), som äger rum samma dag som de träffas första gången. I Gunnarssons översättning använder Fogg *du* först i sin näst sista replik till Passepartout i hela boken (exempel 9).

(8) Phileas Fogg till Passepartout

- a) C'est la deuxième fois que je **vous** appelle, dit Mr. Fogg. (V s. 21)
- b) Det är andra gången som jag ropar på **dig**, sade mr Fogg. (J s. 22).

(9) Phileas Fogg till Passepartout

- a) **Vous** ? (V s.132)
- b) Nej, är det **du**? (G s.147).

I den äldsta översättningen till svenska (Nordenskiöld, 1922) används äldre pronomenformer vid sidan av modernare former, vilket var vanligt i början av 1900-talet. Formen *eder* (och dess olika böjningsformer) förekommer rikligt i denna översättning även om formen *er* är mer frekvent. Pronomenet *I* används däremot bara i en replik i översättningen. Exempel 10 visar denna replik.

(10) Fix till Passepartout

a) Mais **vous** êtes donc bien pressé d'arriver à Hong-Kong ? lui demanda un jour le détective. (V s. 92)

b) Men ären **I** då så angelägna att komma till Hongkong? frågade en dag detektiven. (N s. 112)

Som exemplen ovan visat förekommer det betydligt mer variation i bruket av pronomen i de svenska översättningarna än i den ursprungliga texten på franska. Duande, som inte alls förekommer i originalet på franska, används i vissa sammanhang i de två nyaste översättningarna till svenska. Antalet fall varierar dock så att det finns fler fall i den näst nyaste översättningen, som utkom tjugo år före du-reformen genomfördes. Intressant nog uppvisar Johnsons översättning både duande och ersättningar med tilltal i tredje person. Att moderna och ålderdomliga pronomenformer används parallellt framför allt i den äldsta översättningen är inte konstigt, eftersom denna variation var typisk också mer generellt i början av 1900-talet.

4.2 Tilltal med titlar, personnamn och övriga uttryck

Jag går nu över till att analysera titelbruket i *Jorden runt på 80 dagar* och de tre översättningarna av boken till svenska. Jag inleder med att analysera titlar och personnamn i avsnitt 4.2.1. I avsnitt 4.2.2 redogör jag för vilka andra uttryck för tilltal det finns i texterna.

4.2.1 Titlar och personnamn

Titlar, personnamn och olika kombinationer av dem har översatts på flera olika sätt i de tre versionerna på svenska. Tabell 1 visar uttrycken på franska längst till höger och de svenska motsvarigheterna i respektive översättning i kolumnerna bredvid. Ett streck markerar att titeln har utelämnats.

Tabell 1 Titlar och personnamn i original och översättningar av *Jorden runt på 80 dagar*

Jules Verne (1873)	Nordenskiöld (1922)	Johnson (1947)	Gunnarsson (2017)
Madame	madame, -	madame, min fru, mrs Aouda, -	madame, madame Aouda, -
Monsieur	sir, min herre, mr, -	min herre, sir, mr Fogg, herrn, mr, -	min herre, herrn, herr, herr Fogg, -
Monsieur Fogg	mr Fogg, sir	herr Fogg, sir, -	herr Fogg, min herre, -
Monsieur Passepartout	mr Passepartout	herr Passepartout, -	herr Passepartout
Monsieur Fix	mr Fix	mr Fix, herr Fix, -	herr Fix, -
Mr. Phileas Fogg	mr Phileas Fogg	monsieur Phileas Fogg	herr Phileas Fogg
Passepartout	Passepartout	Passepartout	Passepartout
Chère Aouda	Älskade Aouda	Kära Aouda	Älskade Aouda
Cher monsieur Fogg	Älskade Phileas	Kära Phileas Fogg	Älskade Phileas

Alla uttryck förekommer inte i alla översättningar eller gör det inte i samma grad. Exempelvis används ordet *sir* mycket i den äldsta översättningen och finns med också i Johnsons översättning medan Gunnarsson inte använder *sir* alls i sin översättning. Eftersom två av huvudpersonerna i boken är engelsmän (Phileas Fogg och Fix) och dialogerna kan tänkas utspela sig på engelska trots att romanen är skriven på franska, är det inte konstigt att engelska ord som *sir* och *Mr* används också i översättningarna. Det svenska uttrycket *Min herre* används i alla översättningar. I exempel 11 har tilltalsordet *monsieur* översatts till *sir* i den äldsta översättningen utgiven av Nordenskiöld medan Johnson har använt uttrycket *min herre*. Gunnarsson har lämnat *monsieur* helt oöversatt.

(11) Aouda till Fix

- a) Savez-vous où il est, **monsieur** ? demanda vivement la jeune femme. (V s. 108)
- b) Vet ni, var han är, **sir**? frågade den unga damen livligt. (N s. 131)
- c) Vet **min herre** var han är någonstans? frågade den unga kvinnan ivrigt. (J s. 116)

- d) Vet ni var han finns? frågade den unga damen ivrigt. (G s. 119)

I 12c två har Johnson översatt *madame* med *min fru* medan de två andra översättarna har bevarat *madame* (12 b, d). Ordet *madame* förekommer i alla översättningar men Johnson använder uttrycket *min fru* i stället när detektiv Fix tilltalar Aouda.

(12) Fix till Aouda

- a) Vous avez raison, **madame**, répondit Fix, une rencontre pourrait tout perdre. Vainqueur ou vaincu, Mr. Fogg serait retardé, et... (V s. 157)
- b) Ni har rätt, **madame**, svarade Fix, en sammanstötning skulle fördärva allt. Segrare eller besegrad, skulle mr Fogg bliva fördröjd, och... (N s. 193)
- c) Ni har rätt, **min fru**, svarade Fix, en sammandrabbning mellan dem skulle förstöra alltsammans. Antingen mr Fogg segrar eller inte så blir han försenad och... (J s. 169)
- d) Ni har rätt, **madame**, svarade Fix, en sammanstötning mellan dem skulle förstöra allt. Antingen herr Fogg vinner eller förlorar, kommer han att bli försenad, och... (G s. 176)

Gunnarsson använder ofta *Herr* i kombination med efternamn (13d, 14d). I den äldsta översättningen används däremot *mr* och efternamn (13b, 14b). Johnson växlar mellan de två uttryckstyperna. I hans översättning tilltalas Phileas Fogg alltid som *mr Fogg* medan Fix först tilltalas som *mr Fix* och senare som *herr Fix*. Detta framgår av exempel 13c och 14c. (Fix tilltalar Passepartout med *herr Passepartout* i en replik i Johnsons översättning.)

(13) Passepartout till Fix

- a) **Monsieur Fix**, répondit Passepartout. Enchanté de vous retrouver à bord. Et où allez-vous donc? (V s. 42)
- b) **Mr Fix**, svarade Passepartout, jag är mycket glad att träffa er ombord. Vart gäller resan? (N s. 50)
- c) **Mr Fix**, sade Passepartout. Förtjust över att träffa er här ombord. Vart ska ni resa? (J s. 44)

- d) **Herr Fix**, sade Passepartout. Jag är mycket glad över att jag träffar er ombord. Vart är ni på väg? (G s. 45)

(14) Passepartout till Fix

- a) Volontiers, **monsieur Fix**. C'est bien le moins que nous buvions à notre rencontre à bord du *Rangoon* ! (V s. 88)
- b) Med största nöje, **mr Fix**! Det är väl ej för mycket att vi dricka ett glas för vårt återseende ombord på *Rangoon*! (N s. 107)
- c) Jag tackar, jag tackar, **herr Fix**! Vi måste väl dricka en skål för att vi träffades så här ombord på *Rangoon*! sade Passepartout. (J s. 95)
- d) Med största nöje, **herr Fix**. Det är väl inte för mycket att vi dricker ett glas för vårt återseende här ombord på *Rangoon*! (G s. 97)

Som framgår av tabell 1 har översättarna ibland ersatt ensamma titlar med kombinationer av titel och namn eller tvärtom. Det förra är vanligare, särskilt i de två nyare översättningarna. Trots att kombinationerna *madame Aouda* och *mrs Aouda* inte finns i det franska originalet använder Johnson och Gunnarsson dem mer än *madame* och *min fru* (15c, 15d).

(15) Passepartout till Aouda

- a) Oui, **madame**. Il s'agit sans doute de sauvegarder votre situation en Angleterre. (V s. 200)
- b) Ja, **madame**. Förmodligen vill han ordna för eder vistelse i England. (N s. 244)
- c) Ja, **mrs Aouda**. Han vill antagligen ordna det på bästa sätt för er här i England. (J s. 211)
- d) Ja, **madame Aouda**. Antagligen vill han ordna vad som måste ordnas för er vistelse här i England. (G s. 222)

Motsvarande ersättningar förekommer också i vissa repliker riktade till andra än Aouda. I exempel 16c har Johnson översatt *monsieur* med *mr Fogg*. De två andra översättarna har flyttat titeln till slutet av satsen i 16b och 16d.

(16) Aouda till Phileas Fogg

- a) **Monsieur**, il faut m'abandonner ! C'est pour moi que vous êtes poursuivi ! C'est pour m'avoir sauvée ! (V s. 79)
- b) Ni måste lämna mig åt mitt öde, **sir**! Det är för min skull ni är förföljd. Det är för det ni har räddat mig! (N s. 94)
- c) **Mr Fogg**, lämna mig åt mitt öde! Det är för min skull man har anhållit er! Det är för att ni har räddat mig! (J s. 84)
- d) Ni måste lämna mig åt mitt öde, **min herre**. Det är min skuld att ni har blivit inspärrad här. Det är för att ni har räddat mig! (G s. 86)

Att översättarna ibland har ersatt titel och namn med endast titel i repliker riktade till Phileas Fogg framgår av exempel 17b och 17d.

(17) Aouda till Phileas Fogg

- a) Avec vous, non, **monsieur Fogg**, répondit la jeune femme. (V s. 110)
- b) Icke med er, **sir**, svarade den unga damen. (N s. 133)
- c) Inte tillsammans med er, **mr Fogg**? svarade den unga kvinnan. (J s. 118)
- d) Inte tillsammans med er, **min herre**, svarade den unga damen. (G s. 121)

Titlar har vidare i vissa fall flyttats från en replik till en annan i långa dialoger. I exempel 18c och d har Johnson och Gunnarsson utelämnat titeln och sedan lagt till en titel i 19c och d, som visar en senare replik i samma dialog. Också här är titlarna placerade i slutet av satsen.

(18) Fix till Phileas Fogg

- a) Vous, **monsieur !** s'écria Fix, qui s'était approché, aller seul à la poursuite des Indiens ? (V s. 171)
- b) Ni tänker väl icke ensam fördölja indianerna, **sir**? (N s. 210)
- c) Ni tänker väl inte förfölja indianerna ensam! ropade Fix som hade närmat sig. (J s. 183)

- d) Ni tänker väl inte förfölja indianerna ensam? utropade Fix som hade närmat sig. (G s. 192)

(19) Fix till Phileas Fogg

- a) Vous me permettez de vous accompagner ? demanda Fix au gentleman. (V s. 171)
- b) Ni tillåter väl mig att följa med? frågade mr Fix. (N s. 210)
- c) Tillåter ni att jag följer med, **mr Fogg**? frågade Fix. (J s.184)
- d) Tillåter ni att jag följer med, **herr Fogg**? frågade Fix. (G s. 193)

Utelämning av titlar är vanligast i Gunnarssons översättning men förekommer också i Johnsons översättning. I båda dessa översättningar har titlar utelämnats särskilt mycket i Foggs repliker till Aouda (20c, d). I replikerna till Aouda i det franska originalet används titeln *madame* tio gånger och i den äldsta översättningen åtta gånger. I Johnsons översättning kallar Phileas Fogg Aouda *madame* en gång och *mrs Aouda* två gånger. I Gunnarssons översättning finns ordet *madame* bevarat i en replik.

(20) Phileas Fogg till Aouda

- a) Ce mariage vous convient-il toujours, **madame** ? (V s. 209)
- b) Är ni fortfarande benägen för det här äktenskapet, **madame**? (N s. 255)
- c) Vill ni fortfarande gifta er med mig? (J s. 221)
- d) Vill ni fortfarande gifta er med mig? (G s. 231)

Personnamn förekommer inte utan titel i originalet på franska förutom när Phileas Fogg ropar på sin betjänt Passepartout och när han förklarar sin kärlek för Aouda. I det senare fallet används namnet tillsammans med ett adjektiv, vilket visas i exempel 21.

(21) Phileas Fogg till Aouda

- a) **Chère Aouda**..., répondit Phileas Fogg. V s.209
- b) **Älskade Aouda**... svarade mr Fogg. N s. 255

- c) **Kära Aouda...**, svarade Phileas Fogg. J s. 221
- d) **Älskade Aouda!** svarade herr Fogg G s. 231

I alla översättningarna av Aoudas replik till Fogg i exempel 22 har titeln utelämnats. Johnson skriver ut både förnamnet och efternamnet medan de två andra översättarna använder bara förnamnet.

(22) Aouda till Phileas Fogg

- a) **Cher monsieur Fogg...**, dit la jeune femme. (V s. 209)
- b) **Älskade Phileas...** sade den unga damen. (N s. 255)
- c) **Kära Phileas Fogg...**, sade den unga kvinnan. (J s. 221)
- d) **Älskade Phileas!** sade den unga kvinnan. (G s.231)

Betjänten Passepartout, som är fransk, tilltalar Fogg i tredje person i alla översättningar. I Johnsons översättning använder Passepartout uttrycket *monsieur Phileas Fogg* (23c). Här har Johnson troligen velat framhäva Passepartouts nationalitet. Nordenskiöld använder *mr Phileas Fogg* (23b) och Gunnarsson *herr Phileas Fogg* (23d).

(23) Passepartout till Phileas Fogg

- a) – Or, me trouvant sans place et ayant appris que **Mr. Phileas Fogg** était l’homme le plus exact et le plus sédentaire du Royaume-Uni, je me suis présenté chez **monsieur** avec l’espérance d’y vivre tranquille et d’oublier jusqu’à ce nom de Passepartout... (V s. 8)
- b) – men för tillfället utan plats, har jag erfarit, att **mr Phileas Fogg** är den ordentligaste och mest stationäre gentleman i de förenade rikena, och har därför infunnit mig hos **eder** i förhoppning att få leva i lugn och glömma till och med namnet Passepartout... (N s. 11)
- c) – Då jag är utan plats för tillfället och då jag har fått reda på att **Monsieur Phileas Fogg** är den mest punktliga och stillasittande gentlemannen i de förenade kungarikena så har jag infunnit mig hos **min herre** i förhoppning att få leva ett lugnt liv och till och med glömma namnet Passepartout. (J s. 8)

- d) – För tillfället är jag utan arbete, och då jag har fått veta att **herr Phileas Fogg** är den mest punktligaste och bofaste gentlemannen i de förenade kungarikena, har jag infunnit mig hos **er** i förhoppning om att få leva i lugn och ro och till och med glömma namnet Passepartout... (G s. 10)

Sammanfattningsvis förekommer en hel del variation vid översättningarna av titlar, personnamn och kombinationerna av dem. Vissa tilltalsformer används inte i alla översättningar. Översättarna har flyttat på tilltalsord både inom repliker och inom längre passager av dialoger. Som diskuterats i avsnitt 2.2 har nominala tilltalsformer blivit ovanliga i svenska. Det är därför inte särskilt överraskande att utelämnning förekommer ofta i de två nyare översättningarna, särskilt Gunnarssons översättning. Att översättarna har ersatt titlar med kombinationer av titel och namn i de nyare översättningarna är också väntat eftersom det är ett modernare tilltalsätt på svenska. Med tanke på att förändringen skedde redan i slutet av 1800-talet kunde man emellertid ha förväntat sig fler sådana ersättningar också i den äldsta översättningen. Inte i någon av översättningarna förekommer yrkestitlar som var typiska för sekelskiftet 1800/1900 eller yrkestitlar tillsammans med efternamn, vilket var typiskt för förra hälften av 1900-talet. Detta kan bero på att översättarna ha velat vara trogna källtexten. Värt att notera är ändå att det finns nominala tilltalsformer i alla tre översättningar även om vissa har utelämnats.

4.2.2 Tilltal med övriga uttryck

Utöver pronomen, personnamn och titlar används också vissa andra uttryck för tilltal i boken *Jorden runt på 80 dagar*. I källtexten förekommer uttrycken *mon ami*, *mon garçon*, *mon maître* och *mon compère*.

Uttrycket *mon ami* 'min vän' förekommer två gånger i originalet på franska. Det första belägget har översatts till *min vän* i alla tre texter på svenska.

(24) Fix till Passepartout

- Eh bien, **mon ami**, lui dit Fix en l'abordant, votre passeport est-il visé ? (V s. 36)
- Nåväl, **min vän**, sade Fix, i det han närmade sig, ni fick ert pass viserat? (N s. 42)
- Nå, **min vän**, sade Fix och närmade sig, fick ni er pass viserat? (J s. 37)
- Nå, **min vän**, fick ni er pass viserat? frågade Fix. (G s. 39)

Det andra belägget har översatts på samma sätt, dvs. med *min vän* (25b, d), utom av Johnson som här har utelämnat uttrycket helt och hållet (25c).

(25) Aouda till Passepartout

- a) **Mon ami**, il ne faudra pas le quitter, pas un seul instant. Vous dites qu'il a manifesté l'intention de me parler ce soir ? (V s. 199)
- b) **Min vän**, han får icke lämnas ensam ett ögonblick! Sade ni, att han uttryckt sin önskan, att tala med mig i afton? (N s. 244)
- c) Men man får inte lämna honom ensam ett enda ögonblick. Sade ni att han vill tala med mig i kväll? (J s. 211)
- d) **Min vän**, ni får inte lämna honom ensam ett ögonblick. Sade ni att han ville tala med mig i kväll? (G s. 222)

Uttrycket *mon garçon* 'min pojke' används också på två ställen i originalet på franska. I den äldsta översättningen har det översatts i det senare fallet (27b) men utelämnats helt i det förra fallet (26b). Johnson har översatt uttrycket på två olika sätt medan Gunnarsson har utelämnat uttrycket i båda fallen. De svenska översättningarna som används är *min gode man* (26c) och *min gosse* (27b, c).

(26) Phileas Fogg till Passepartout

- a) Eh bien, **mon garçon**, répondit froidement Mr. Fogg, il brûle à votre compte ! (V s. 24)
- b) Den får väl brinna på er räkning då, tröstade mr Fogg med sedvanligt lugn. (N s. 29)
- c) Nåja, gaslågan får väl brinna på ditt konto då, **min gode man**, svarade Phileas Fogg kyligt. (J s. 25)
- d) Den får brinna på er räkning, svarade herr Fogg lugnt. (G s. 26)

(27) Phileas Fogg till Passepartout

- a) Eh bien ! en ce cas, au paquebot, **mon garçon** !... (V s. 132)
- b) Nåväl, i så fall till ångbåten, **min gosse**! (N s. 161)

- c) Nå, då är det bäst att vi ger oss i väg till ångbåten genast, **min gosse!** Vi skulle just till att gå. (J s. 142)
- d) Det är nog bäst att vi ger oss i väg till ångbåten med detsamma! (G s. 147)

Uttrycket *mon maître* 'min husbonde, herre' används i tre repliker på franska. I den äldsta och den nyaste översättningen till svenska används uttrycket *min husbonde* i den första repliken. Johnson har däremot översatt uttrycket med *herrn* på svenska.

(28) Passepartout till Phileas Fogg

- a) Ah ! **mon maître ! mon maître !** (V s. 132)
- b) Å! **Min husbonde! Min husbonde!** (N s.161)
- c) Å, **herrn**, å, **herrn!** skrek han. (J s. 142)
- d) Å, **min husbonde! Min husbonde!** (G s. 147)

Den andra franska repliken med *mon maître* innehåller också ett annat tilltalsuttryck. I den äldsta översättningen har båda översatts till svenska (29b) medan det i de två nyare översättningarna finns bara ett tilltalsuttryck (29c, d).

(29) Passepartout till Phileas Fogg

- a) **Mon maître ! monsieur Fogg !** s'écria-t-il, maudissez-moi. C'est par ma faute que... (V s. 199)
- b) **Min husbonde, mr Fogg!** utropade han, förbanna mig! Det är mitt fel... (N s. 244)
- c) **Sir!** brast det ur honom. Det var mitt fel alltihop. (J s. 211)
- d) **Herr Fogg!** utropade han. Straffa mig! Det var mitt fel alltsammans! (G s. 221)

I den tredje repliken med *mon maître* har tilltalet utelämnats helt i den äldsta och den nyaste översättningen (30 b, d). Johnson använder uttrycket *husbond* i sin översättning (30c).

(30) Passepartout till Phileas Fogg

- a) **Mon maître...** balbutia Passepartout... mariage... impossible. (V s. 207)

- b) Vigseln... är omöjlig! framstötte han. (N s. 253)
- c) **Husband**... stammade Passepartout... vigseln... går inte! (J s. 219)
- d) Vigseln... är... omöjlig! stötte han fram. (G s. 229)

Alla tre översättarna har däremot översatt uttrycket *mon compère* 'min kumpan, kompis, medbrottsling'. Johnson använder *min gosse* på svenska (31c). I den äldsta och den nyaste översättningen används *herr hemlighetsmakare* på svenska (31b, d).

(31) Passepartout till Fix

- a) Maintenant que je sais tout, **mon compère** ! Ah ! voilà qui n'est pas fort ! Enfin, allez toujours. Mais auparavant, laissez-moi vous dire que ces gentlemen se sont mis en frais bien inutilement ! (V s. 103)
- b) Nu, då jag vet det, **herr hemlighetsmakare**! Det är just ej vidare svårt nu! Låt höra i alla fall. Men först vill jag säga er, att de där herrarna kastat ut sina pengar bra i onödan! (N s. 124)
- c) Nu, när jag ändå vet allt! Det är inte så svårt, **min gosse**! Nåja, berätta bara på! Men jag kan tala om för er att de där herrarna har kostat på sig alldeles onödiga utgifter! (J s. 110)
- d) Nu när jag ändå vet allt, **herr hemlighetsmakare**! Det finns ju inte längre några hemligheter att avslöja. Men låt höra i alla fall! Fast jag måste säga att de där herrarna har gett ut sina pengar i onödan. (G s. 113)

Översättarna har sålunda i de flesta fall valt att översätta tilltal med övriga typer av uttryck än pronomen eller titlar. Alla översättare har emellertid i vissa fall utelämnat uttrycken helt. Uttrycket *min vän* förekommer i alla tre översättningarna.

4.3 Tilltalsrelationer mellan huvudpersonerna

I detta sista avsnitt i analysdelen utreder jag hur tilltalsrelationerna mellan Phileas Fogg, Passepartout, Aouda och Fix har förändrats till följd av de ändringar som översättarna till svenska har gjort. Jag diskuterar reciprokt/icke-reciprokt pronomenbruk och symmetriskt/asymmetriskt tilltal, som jag behandlat i kapitel 2 ovan.

Mitt material omfattar 12 repliker av Passepartout som är riktade till Phileas Fogg och 15 repliker av Phileas Foggs som är riktade till Passepartout. Dessa två karaktärer känner varandra längst av de fyra huvudpersonerna i boken. De möts i början av romanen då Phileas Fogg anställer Passepartout som sin betjänt och de gör sedan resan runt jorden tillsammans. När de träffas för första gången ber Passepartout att Phileas Fogg ska kalla honom vid sitt riktiga namn i stället för smeknamnet Passepartout. Fogg svarar emellertid att Passepartout passar för honom (exempel 32) och efter det används namnet Passepartout såväl i berättelsen som i dialogen. De har sålunda ett hierarkiskt förhållande där Phileas Fogg som arbetsgivare har mer makt att bestämma hur de skall tilltala varandra. I det franska originalet tilltalar Passepartout Phileas Fogg indirekt med uttryck i tredje person. Han syftar på Fogg med *monsieur* (exempel 23) och *mon maître* (exempel 28, 29, 30) i stället för pronomen. Fogg niar Passepartout och två gånger kallar han honom för *mon garçon* (exempel 26, 27). Eftersom tilltalsformerna och pronomenen som de använder inte är de samma är tilltalsförhållandet mellan dem asymmetriskt och pronomenbruket icke-reciprokt. I den äldsta översättningen har inga större förändringar skett som skulle påverka förhållandet mellan Fogg och Passepartout. Både niandet och tilltalet i tredje person är i hög grad bevarat, men uttrycket *mon garçon* har utelämnas en gång (exempel 26b). Gunnarsson har utelämnat *mon garçon* i båda fallen det används i originalet men det är svårt att bedöma hur det påverkar tilltalsrelationen. Både Johnson och Gunnarsson har också bevarat tilltalet i tredje person men däremot ersatt niandet med duande i senare repliker i boken (exempel 8, 9). Tilltalsrelationen har därmed i viss mån förändrats i de två nyare översättningarna men är fortfarande asymmetrisk. Som framgår av exempel 32 och 33 niar Fogg Passepartout som i sin tur tilltalar honom i tredje person förutom i den äldsta översättningen.

(32) Fogg till Passepartout

- a) Passepartout me convient, répondit le gentleman. – – **Vous** connaissez mes conditions ? (V s. 8)
- b) Passepartout passar för mig, avbröt mr Fogg. – – **Ni** vet ju mina villkor? (N s. 11)
- c) Passepartout passar bra för mig, svarade gentlemannen. – – **Ni** känner mina villkor? (J s. 9)
- d) Passepartout passar mig bra, avbröt herr Fogg. – – **Ni** känner ju mina villkor? (G s. 11)

(33) Passepartout till Fogg

- a) **Monsieur** se déplace ? demanda-t-il. (V s. 21)
- b) **Ni** reser, **sir?** frågade han. (N s. 26)
- c) Ska **herrn** resa bort? frågade han. (J s. 22)
- d) Ska **herrn** resa bort? frågade han. (G s. 23)

Det finns 35 repliker från Passepartout till detektiven Fix i romanen och 37 repliker från Fix till Passepartout. De två möts efter att Fix bestämt sig för att följa efter Phileas Fogg och Passepartout. Först börjar Fix prata med Passepartout för att få bekräftat sin uppfattning att Phileas Fogg är bankrånare. Mot slutet av romanen upptäcker han att han har haft fel.

Tilltalsrelationen mellan Passepartout och Fix har förändrats minst i översättningarna. De två niar varandra i alla versioner (exempel 1, 24) och förutom att tilltalspronomenen har utelämnats i några fall (exempel 13, 14) har tilltalsorden bevarats i nästan alla repliker i alla tre översättningar. Eftersom tilltalspronomenet som används mellan Fix och Passepartout är detsamma är pronomenbruket reciprokt. Tilltalsrelationen är trots det asymmetrisk eftersom Passepartout använder titlar oftare än Fix när de talar med varandra. Passepartout kallar Fix för *monsieur* eller *monsieur Fix* 19 gånger i källtexten medan Fix kallar Passepartout för *monsieur Passepartout* bara två gånger. Exempel 34 och 35 illustrerar detta.

(34) Passepartout till Fix

- a) Eh bien, **monsieur Fix**, êtes-vous décidé à venir avec nous jusqu'en Amérique ? demanda Passepartout. (V s. 101)
- b) Nåväl, **mr Fix**, har **ni** bestämt **er** att komma med oss ända till Amerika? frågade Passepartout. (N s. 122)
- c) Nå, **herr Fix**, har **ni** bestämt **er** för att följa med oss till Amerika? frågade Passepartout. (J s. 108)
- d) Nå, **herr Fix**, har **ni** bestämt **er** för att följa med oss till Amerika? frågade Passepartout. (G s. 111)

(35) Fix till Passepartout

- a) En effet, répondit le détective, je **vous** reconnais ! **Vous** êtes le domestique de cet Anglais original... (V s. 42)
- b) Ja visst, svarade detektiven, jag känner mycket väl igen **er**. **Ni** är det där engelska originalets betjänt. (N s. 50)
- c) Jo, sannerligen, jag känner igen **er**! sade detektiven. **Ni** är den där excentriska engelsmannen betjänt! (J s. 44)
- d) Ja visst, jag känner mycket väl igen **er**, svarade detektiven. **Ni** är den där originelle engelsmannens betjänt. (G s. 45)

I *Jorden runt på 80 dagar* har Phileas Fogg 10 repliker till Fix medan Fix har 16 repliker till Phileas Fogg (exempel 18, 19). I originalet på franska är både tilltalsrelationen mellan dem symmetrisk och pronomenbruket reciprokt eftersom de hänvisar till varandra med *vous* och *monsieur* (exempel 36, 37). I den äldsta översättningen är relationen mycket lik den i källtexten. De två personerna niar varandra och bara ett par titlar har utelämnats. I de två nyare översättningarna finns det färre titlar men niandet är kvar. Översättarna har emellertid utelämnat titlar från båda personernas repliker så att också tilltalsrelationen förblivit symmetrisk.

(36) Phileas Fogg till Fix

- a) Comme il **vous** plaira, **monsieur**, répondit Phileas Fogg, enchanté de reprendre son jeu favori -, même en chemin de fer. (V s. 158)
- b) Som **ni** behagar, **sir**, svarade mr Fogg, förtjust över att få sitt parti till och med på järnvägen. (N s. 194)
- c) Som **ni** behagar, **min herre**, svarade mr Fogg förtjust över att få tillfälle att spela sitt favoritspel. (J s. 170)
- d) Som **ni** behagar, **min herre**, svarade herr Fogg, förtjust över att få utöva sin favoritsysselsättning, till och med när han åkte tåg. (G s. 177)

(37) Fix till Phileas Fogg

- a) N'êtes-vous pas comme moi, **monsieur**, un des passagers du *Rangoon*, arrivé hier ? (V s. 108)
- b) Är **ni** icke, liksom jag, **sir**, en av passagerarna på *Rangoon*, som anlände i går? (N s. 130)
- c) Kom inte **min herre** liksom jag med *Rangoon* i går? (J s. 116)
- d) Kom inte **ni** liksom jag med *Rangoon* i går, **min herre**? (G s. 119)

I mitt material finns 14 repliker från Phileas Fogg till Aouda och 15 repliker från Aouda till Fogg. Phileas Fogg möter Aouda när han tillsammans med Passepartout räddar hennes liv i Indien. Därefter följer hon med dem och Fogg och hon blir förälskade i varandra under resan. Pronomenbruket mellan Phileas Fogg och Aouda är reciprokt i alla texter eftersom de niar varandra. I originalet på franska kallar Fogg Aouda för *madame* eller *chère Aouda* (exempel 21) och Aouda kallar Fogg för *monsieur*, *mr Fogg* eller *cher monsieur Fogg* (exempel 22). I den äldsta översättningen har inga stora förändringar skett i tilltalet förutom att Aouda använder Foggs förnamn i en replik (exempel 22). Johnson och Gunnarsson använder få titlar i Foggs repliker till Aouda (exempel 20) men har bevarat största delen av titlarna i Aoudas repliker till Fogg. En orsak till asymmetrin kan vara att Johnson och Gunnarssons föredrar titlar med personnamn framför titlarna utan namn (exempel 15), vilket blir besvärligt här då Aouda inte fått något efternamn i originalet. Aouda använder Phileas Foggs förnamn i en replik i de två andra översättningarna och Johnson har skrivit in hela namnet (exempel 22).

Det finns få repliker mellan Aouda och de andra huvudpersonerna i texten. Aouda har 4 repliker som riktar sig till Fix och Fix har 5 repliker som riktar sig till Aouda. I källtexten niar de varandra. Aouda kallar Fix för *monsieur* och en gång för *monsieur Fix* medan Fix kallar henne för *madame* (exempel 11, 12). Pronomenbruket i källtexten är dock reciprokt och tilltalsförhållandet symmetriskt. Alla översättarna har också bevarat niandet i Fix repliker till Aouda men Johnson har ersatt det med tilltal i tredje person i den enda av Aoudas fyra repliker som innehåller tilltalspronomen (exempel 6, 11), vilket gör pronomenbruket icke-reciprokt i hans översättning. I den äldsta översättningen har alla titlar som Aouda och Fix använder om varandra bevarats (exempel 11, 12). Johnson har däremot utelämnat en av de fyra titlarna i Aoudas repliker och en av de fem titlarna i Fix repliker. Han har därtill översatt *madame* med *mrs Aouda* i ett av fallen och *min fru* i resten. Gunnarsson har utelämnat tre av titlarna i Aoudas repliker och bevarat bara titeln *monsieur Fix* som han översatt med *Herr Fix*.

I Fix repliker till Aouda har han bevarat fyra titlar av fem. I en replik har han översatt *madame* med *madame Aouda* men i resten använder han bara *madame*.

Mellan Passepartout och Aouda finns det endast tre repliker som innehåller tilltal. Två av replikerna är Passepartouts repliker till Aouda (exempel 15) och en är Aoudas replik till Passepartout (exempel 25). I alla repliker och översättningarna av dem niar de varandra. Passepartout kallar Aouda för *madame* och hon kallar honom för *mon ami*. I den äldsta översättningen har alla titlar och beteckningar bevarats. Johnson har utelämnat titeln *madame* i Passepartouts första replik och ersatt den med *mrs Aouda* i den andra repliken. I Aoudas replik har han utelämnat uttrycket *mon ami*. Gunnarson har också utelämnat titeln *madame* i Passepartouts första replik men ersatt den i den andra med *madame Aouda*. Till skillnad från Johnson har han översatt *mon ami* med *min vän* i enlighet med den äldsta översättningen. Man kan sålunda konstatera att pronomenerbruket är reciprokt mellan Passepartout och Aouda. På grund av att det finns så få repliker är det emellertid svårt att analysera deras tilltalsförhållande närmare.

Tilltalsrelationerna har sålunda inte förändrats särskilt mycket i översättningarna. En del av förändringarna i tilltalet rör båda samtalsparterna, andra bara den ena. Relationen mellan Aouda och Fix samt mellan Aouda och Passepartout är svåra att analysera eftersom det i romanen finns så få repliker mellan dem. Tilltalsrelationen mellan Phileas Fogg och Passepartout samt mellan Phileas Fogg och Aouda i Johnsons och Gunnarssons översättningar avviker mest från originalet.

5 Sammanfattning och diskussion

I min avhandling har jag undersökt hur tilltalsformerna i *Jorden runt på 80 dagar* har översatts till svenska. Jag har jämfört tre översättningar sinsemellan och med den ursprungliga texten på franska. Jag har inte fokuserat bara på pronomen (dvs. duande och niande) utan också undersökt hur substantiviska tilltalsuttryck (t.ex. titlar och uttryck som *mon garçon*) har översatts. Dessutom har jag velat utreda hur de ändringar som översättarna gjort påverkar tilltalsrelationen mellan romanpersonerna. Jag har också haft som målsättning att relatera översättningarna till tilltalets historiska utveckling i svenska och kartlägga om översättarna har anpassat texten till sin egen tid eller bevarat äldre former från romanens tid.

Avhandlingens material har bestått av repliker med tilltal mellan fyra centrala romanpersoner: Phileas Fogg, Passepartout, Fix och Aouda.

Pronomenen i det franska originalet har i de flesta fall översatts med motsvarande pronomen i svenska men det finns några viktiga undantag. Den franska källtexten innehåller bara niande som framgår både av användningen av pronomenformerna *vous*, *votre* och *vos* och verbändelserna. Pronomenen har mestadels översatts med *ni* eller *er*, *ert* och *era*. I den äldsta översättningen (Nordenskiöld 1922) används också äldre pronomenformer (*I*, *eder*, *edert*, *edra*) som används parallellt med men inte lika frekvent som dagens former. Dessutom har Johnson (1947) och Gunnarsson (2017) ersatt niande med duande i några av Phileas Fogs repliker till betjänten Passepartout. I Johnsons översättning finns det fler belägg på detta. Han har samtidigt ibland utelämnat pronomen och använt tilltal i tredje person i stället.

Substantiviska former har översatts på något varierande sätt. Utelämnningar är vanliga i de två nyare översättningarna, särskilt i Gunnarssons. Ofta förekommande titlar i källtexten är *monsieur* och *madame*, som ibland används före namn. Dessa motsvaras i översättningarna inte bara av svenska uttryck som *min herre*, *herrn*, *min fru* och *herr Fogg* utan också av utländska titlar som *sir*, *madame* och *Mr. Fogg*. *Sir* och *Mr.* förekommer mest i den äldsta översättningen och Gunnarsson använder inte dem alls i den nyaste översättningen. Däremot använder alla översättarna *madame* åtminstone ibland medan *min fru* används bara av Johnson. *Min herre* förekommer också i alla översättningar. Gunnarsson ersätter ofta ensamma titlar med en kombination av titel och namn. Detta gör också Johnson ibland. Övriga tilltalsformer som förekommer i texterna är till exempel *mon garçon* och *min vän* som har översatts till svenska med *min gosse* respektive *min vän* eller utelämnats.

Tilltalsrelationerna har inte förändrats mycket. Den största förändringen har skett i tilltalet mellan Phileas Fogg och Passepartout i Johnsons och Gunnarssons översättningar där Fogg duar Passepartout. Dessutom har Aoudas och Foggs tilltalsrelation blivit ojämlikare i de två nyare översättningarna eftersom många titlar i Foggs repliker till Aouda utelämnats samtidigt som de flesta titlarna i hennes repliker till Fogg bevarats. Relationen mellan Passepartout och Fix och Phileas Fogg och Fix hade inte ändrats mycket. Relationen mellan Aouda och Passepartout och Aouda och Fix har jag emellertid inte kunnat analysera närmare på grund av det låga antalet repliker mellan dem.

Det är rimligt att anta att förändringar i tilltalsskicket har påverkat översättarnas beslut. I den äldsta översättningen förekommer det gamla pronomenformer som var i bruk ännu i början av 1900-talet. I den nyaste översättningen har en stor del av titlarna, som sällan används i dagens svenska, utelämnats och dessutom förekommer det belägg på duande. Att det finns mest duande i just Johnsons översättning som utkom ungefär tjugo år före du-reformens tid är intressant och det är också konstigt att niande i denna översättning samtidigt ersatts med tilltal i tredje person i några fall. Johnson och Gunnarsson föredrar därtill titlar med namn framför ensamstående titlar, vilket är mer modernt. Titlar och tilltal i tredje person förekommer ändå i alla översättningar, fast de är sällsynta nuförtiden. Dessutom används främmande ord som *sir* och *mr.* i de två äldre översättningarna. Ingen av översättarna har sålunda velat anpassa sin text helt till vardagsspråket på svenska.

Litteratur

- Ahlgren, Perry, 1978: Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Brown, Roger W. & Albert Gilman, 1960: The Pronouns of power and solidarity. I: Sebeok, Thomas A. utg. *Style in language*. Technology Press of Massachusetts Institute of Technology. Wiley, New York/London.
- Clyne, Michael; Norrby, Catrin; Warren, Jane, 2009: *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coffen, Béatrice, 2002: *Histoire culturelle des pronoms d'adresse. Vers une typologie des systèmes allocutoires dans les langues romanes*. Paris: Honoré Champion.
- Cramer, Jens & Vive Larsen, Erik, 1999: *Dansk som nabosprog. Dansk grammatik for svensktalende*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Fremer, Maria, 1998: Tilltal och omtal i samtal. *Språkbruk: Tidskrift utg. av Svenska språkbyrå* 1998: 2, s. 10–17
- Hagner, Ella, 2020: *Tilltal i tre svenska översättningar av Jules Vernes*. Kandidatavhandling i nordiska språk, Åbo universitet.
- Jorden runt på 80 dagar
- Ingo, Rune, 1991: *Från källspråk till målspråk: introduktion i översättningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Ingo, Rune, 2007: *Konsten att översätta: översättandets praktik och didaktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Kerbrat-Orecchioni, 1992 : *Les interactions verbales. Tome II*. Paris : Armand Colin Éditeur.
- Kerbrat-Orecchioni, 2010: *S'adresser à autrui. Les formes nominales d'adresse en français*. Université de Savoie.
- Liljestrand, Birger, 1983: *Tal i prosa. Om svenska författarnas anföringsteknik*. Umeå: Umeå universitet.
- Liljestrand, Birger, 1989: *Talåtergivning i prosa. I: Tilltalande tal. Svenskläraryrskrift 1989*, red. av Susanne Larsson-Krieg. Stockholm. S. 135–144.
- Lindqvist, Yvonne, 2005: *Högt och lågt i skönlitterär översättning till svenska*. Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag AB.
- Norrby, Catrin, 1997: *Kandidat Svensson, du eller ni – om utveckling av tilltalsskicket i svenskan. I: Svenska som andraspråk och andra språk. Festskrift till Gunnar Tingbjörn*, red. av Anders-Börje Andersson m.fl. Göteborg. S. 319–328.

Schubert, Klaus, 1984: Tilltal och samhällsstruktur. Uppsala: Uppsala universitet.

Vehmas-Lehto, Inkeri, 1999: Kopiaintia vai kommunikointia. Johdatus käännösteoriaan.

Helsinki: Yliopistopaino.

Materialiet

Verne, Jules, 1873: Le tour du monde en quatre-vingt jours.

Nordenskiöld, G., 1922: Jorden runt på 80 dagar. Stockholm: Bonnier.

Johnson, Eyvind, 1947: Jorden runt på 80 dagar. Stockholm: Bonnier.

Gunnarsson, Jakob, 2017: Jorden runt på 80 dagar. Stockholm: Modernista.

Lyhennelmä

Johdanto

Tutkimuksen tavoitteena on tutkia, miten Jules Vernen *Maailman ympäri 80 päivässä* -romaanissa esiintyvä puhuttelu on käännetty ranskasta ruotsin kielelle kolmessa eri käännöksessä. Tarkoituksena on myös selvittää, vaikuttaako käännöksen tai alkuperäisen romaanin julkaisuajankohta kääntäjien tekemiin valintoihin. Vertaan käännöksiä paitsi keskenään myös ranskankieliseen romaaniin. Tutkimuskysymykset ovat:

- Miten pronominit on käännetty? Sinuttelevatko vai teitittelevätkö hahmot toisiaan?
- Onko titteleiden käytössä eroa verrattuna lähdetekstiin tai käännösten välillä? Miten sanat, kuten *monsieur* ja *madame*, on käännetty? Onko titteleitä poistettu tai lisätty?
- Mitä muita kieliaineksia, esim. substantiiveja, käytetään puhutteluun romaanissa ja sen käännöksissä? Miten ilmaukset, kuten *mon garçon* (suom. 'minun poikani'), on käännetty?
- Miten kääntäjien tekemät muutokset vaikuttavat hahmojen puhuttelusuhteisiin? Onko hahmojen välisistä suhteista tullut esim. epävirallisempia?

Maailman ympäri 80 päivässä on vuonna 1873 julkaistu seikkailuromaani, josta on tullut maailmankirjallisuuden klassikko. Käännökset ovat vuosilta 1922, 1947 ja 2017. Vanhin käännöksistä on julkaistu G. Nordenskiöldin johdolla, keskimmäisen on kääntänyt Eyvind Johnson ja uusimman Jakob Gunnarsson. Tutkimuksen materiaali koostuu neljän keskeisen henkilöahmon (Phileas Foggin, Passepartout'n, Fixin ja Aoudan) välisistä repliikeistä, jotka sisältävät puhuttelua. Tutkimuksessa selvitän, mitä käännösstrategioita kääntäjät ovat käyttäneet. Vertaan myös tutkimusmateriaalin puhuttelua ruotsin ja ranskan puhuttelun historialliseen kehitykseen. Lisäksi analysoin puhuttelun kontekstia muun muassa Brownin ja Gillmanin (1960) ja Schubertin (1984) kehittämien teorioiden pohjalta. Tutkimusmenetelmä on kvalitatiivinen ja deskriptiivinen.

Puhuttelu ruotsin ja ranskan kielissä

Schubert (1984: 5) määrittelee puhuttelun kielelliseksi funktioksi, joka muodostuu sanoista, joilla viitataan keskustelukumppaniin. Puhuttelusanoilla myös luodaan tietynlainen sosiaalinen suhde. Puhutteluilmaukset voidaan jakaa kahteen pääkategoriaan: puhuttelupronomineihin ja nominaalisiin puhuttelusanoihin. Eurooppalaisessa puhuttelussa pronominit ovat yleensä pääosassa. (Kerbrat-Orecchioni 1992.)

Puhuttelua analysoidaan yleensä suhteessa kahteen ulottuvuuteen, joita Brown ja Gillman (1960) kutsuvat englanniksi käsitteillä *power* ja *solidarity*. Schubertin (1984: 13–14) mukaan toisiaan sinuttelevat henkilöt ovat samalla tasolla statushierarkiassa, samoin kuin toisiaan teitittelevät, mutta sinuttelevat ovat toisiaan lähempänä. Kummassakin tapauksessa on kyse resiprookkisesta pronominiin käytöstä. Keskustelukumppanien vaihtaessa vain samanarvoisia puhuttelumuotoja puhuttelusuhde on symmetrinen. Jos toinen sinuttelee ja toinen teitittelee, pronominiin käyttö on ei-resiprookkista ja puhuttelusuhde asymmetrinen. (Schubert *ibid.*)

Ruotsin kielessä käytetään pääasiassa puhuttelupronomineja *du* ja *ni*. Muodollinen teitittely, ts. *ni*-pronominiin viittaaminen yhteen henkilöön, on kuitenkin suurilta osin kadonnut, koska sinuttelun katsotaan sopivan useimpiin tilanteisiin nykyään. Ruotsin puhuttelujärjestelmä onkin 1900-luvun puolesta välistä lähtien muuttunut hyvin muodollisesta erittäin epämuodolliseksi. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 7.) Ahlgren (1978) huomauttaa, että ruotsin *ni* ei myöskään koskaan ole ollut yleisesti hyväksytty ja käytetty, toisin kuin esim. ranskan *vous* ja saksan *Sie*. Sen sijaan substantiiviset puhuttelumuodot ovat aiemmin olleet laajemmassa käytössä ruotsin kielessä kuin useimmissa muissa eurooppalaisissa kielissä. Selkeiden puhutteluilmausten välttely oli myös ennen ns. *du*-reformia tyypillistä ruotsille. Nominaalisia puhuttelumuotoja käytettäessä voidaan sinuttelun yhteydessä käyttää etunimiä ja teitittelyn kanssa titteleitä ja sukunimiä. Titteleitä käytetään ruotsissa nykyään harvoin. Sen sijaan muodollisissa tilanteissa puhuteltaessa käytetään etu- ja sukunimeä. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 38–42.)

Ranskan puhuttelupronominit ovat *tu* ('sinä') ja *vous* ('te'). Toisin kuin ruotsissa puhuttelumuoto näkyy myös verbien persoonapäätteissä, esim. *Viens!* ('Tule!'), *Venez!* ('Tulkaa!'). (Clyne, Norrby & Warren 2009: 2.) Teitittely on perinteisesti ollut sinuttelua yleisempää, vaikka 1960-luvun yhteiskunnallinen liike kasvatti tilapäisesti sinuttelun suosiota. Sinuttelusta on 2000-luvulla kuitenkin tullut aiempaa tavallisempaa, varsinkin nuorten

keskuudessa. (Clyne, Norrby & Warren 2009: 19–20) Teitittely on siis ollut ja on edelleen yleisempää useammassa tilanteissa ranskan kielessä verrattuna ruotsiin. Tutkimani Jules Vernen romaani on 1800-luvun lopulta, jolloin teitittely oli vielä tavallisempaa kuin nykypäivän Ranskassa, kun taas sinuttelu oli rajoittunut vain läheisiin ihmissuhteisiin.

Kaunokirjallisuuden ja puhuttelun kääntäminen

Kaunokirjalliset tekstit välittävät subjektiivisia arvoja, niillä on oma symboliikkansa ja ne käsittelevät yleismaailmallisia teemoja, kuten rakkautta, ystävyyttä ja kuolemaa. Koska kaunokirjallisten tekstien kieli antaa lukijoille erilaisia mielleyhtymiä, ja sillä on esteettistä arvoa, täytyy kääntäjän huomioida sekä tekstin muoto että sisältö. (Ingo 1990: 38–39.)

Kaunokirjallisilla teksteillä on ekspressiivinen funktio, sillä ne välittävät myös tunteita. Kääntäjän on saatava käännökseen lukijat tuntemaan samalla tavalla kuin lähdetekstin lukijat. (Ingo 2007: 127–129.)

Kaunokirjallisen teoksen teksti voidaan jakaa kahteen päätyyppiin: kertomukseen ja vuoropuheluun eli dialogiin (Liljestrand 1983). Puhuttelua esiintyy tyypillisesti dialogissa, koska siinä kerrotaan, mitä henkilöhahmot sanovat. Dialogi sisältää tyypillisesti kysymys-, kehoitus- ja huutolausekkeita, jotka ovat usein epätäydellisiä lauseita. Monet repliikit ovat elliptisiä, esim. vastauksia kysymyksiin. Pronominit ja interjektiot ovat yleisiä vuoropuhelussa. (Liljestrand 1989.)

Puhuttelun eroavaisuudet ovat esimerkki lähde- ja kohdekulttuurin välisistä normi- ja konventioeroista. Tällaiset kulttuurierot kuuluvat pragmaattisiin käännösongelmiin, joita ratkaistaan tekemällä pragmaattisia adaptaatioita, eli lisäyksiä, poistoja, korvauksia tai järjestyksen muutoksia. Korvaukset ja varsinkin lisäykset ovat tavallisimmat adaptaatiotyypit. Järjestyksen muuttaminen on puolestaan harvinaista, koska se saattaa johtaa ketjureaktioon. Poistot ovat myös melko harvinaisia, mutta poistaa voi yksityiskohtia, jotka ovat lähdetekstin lukijoille itsestään selviä tai eivät kiinnosta. (Vehmas-Lehto 1999: 99–109.) Kääntäjällä on oltava selkeä käsitys kohdekulttuurin ominaispiirteistä ja lukijoiden ajatusmaailmasta voidakseen arvioida pragmaattisten adaptaatioiden tarpeen. (Vehmas-Lehto 1999: 112.)

Ingo (2007) toteaa, että käännettäessä ranskasta ruotsiin voidaan esimerkiksi *monsieur* ja *madame* jättää kääntämättä tai korvata esim. puhuteltavan henkilön ammattinimikkeellä. Ulkomaiset nimet yleensä pidetään sellaisinaan, paitsi jos kyseessä on fiktiivinen miljöö tai historiallinen henkilö. (Ingo 1991: 204–208.)

Tulokset

Käännösten puhuttelumuodoissa on enemmän variaatiota kuin alkuperäisessä tekstissä.

Käännöksissä esiintyy kaikkia neljää tyyppiä pragmaattisia adaptaatioita.

Ranskankielisessä romaanissa puhutteluun käytetään pronomineja *vous*, *votre* ja *vos*.

Useimmissa tapauksissa ne on ruotsinnettu vastaavilla pronomineilla *ni*, *er*, *ert* ja *era*.

Vanhimmassa, vuoden 1922, käännöksessä myös vanhempia muotoja, *I*, *eder*, *edert* ja *edra*, käytetään nykyaikaisten rinnalla. Kahdessa uudemmassa käännöksessä teitittely on korvattu sinuttelulla osassa Phileas Foggin Passepartout'lle osoitetuissa repliikeistä. Eniten sinuttelua esiintyy Eyvind Johnsonin vuoden 1947 käännöksessä. Johnson on myös joissain tapauksissa korvannut teitittelyn puhuttelulla kolmannessa persoonassa.

Tittelit, joita alkuperäisessä tekstissä käytetään, ovat *monsieur* ja *madame*, joista *monsieur* myös yhdistetään nimiin, esim. *monsieur Fogg*. *Monsieur* on käännetty sanoilla *min herre* tai *sir*, kun taas *madame* on käännetty *min fru* tai pidetty sellaisenaan. Nimen yhteydessä *monsieur* on yleensä käännetty *mr.* tai *herr* (esim. *mr. Fix*, *herr Fix*), mutta esimerkiksi yhdessä repliikissä Johnsonin käännöksessä ranskalainen Passepartout kutsuu isäntäänsä *monsieur Foggiksi*. Sanaa *sir* käytetään eniten vanhimmassa käännöksessä, kun taas Gunnarssonin vuoden 2017 käännöksessä sitä ei ole lainkaan. Gunnarsson ei myöskään käytä sanaa *mr.*, vaan suosii sanaa *herr*, kun taas Johnson käyttää kumpaakin. Titteleitä on jätetty pois kaikissa käännöksissä, mutta varsinkin uusimmassa käännöksessä. Kaikissa käännöksissä titteli on kuitenkin poistettu Aoudan rakkauden tunnustuksesta Phileas Foggille. Titteleitä on myös siirretty dialogin sisällä repliikistä toiseen. Tittelit on voitu myös korvata nimen ja tittelin yhdistelmällä ja päinvastoin, tosin ensin mainittu on paljon yleisempää. Johnson käyttää esimerkiksi ilmausta *mrs. Aouda* ja Gunnarsson ilmausta *madame Aouda*, joita ei kumpaakaan esiinny lähdetekstissä. Tittelin ja nimen yhdistelmällä korvaaminen on tavallista erityisesti Gunnarssonin käännöksessä.

Muita lähdetekstin puhutteluilmauksia ovat *mon ami*, *mon garçon*, *mon maître* ja *mon compère*. *Mon ami* (suom. 'minun ystäväni') esiintyy materiaalissa kaksi kertaa.

Ensimmäisellä kerralla kaikki ovat kääntäneet sen ilmauksella *min vän*, mutta toisessa repliikissä Johnson on jättänyt sen pois. Myös *mon garçon* (suom. 'minun poikani') esiintyy kahdessa repliikissä. Vanhimmassa käännöksessä se on toisessa repliikissä käännetty

ilmauksella *min gosse* ja toisessa jätetty pois. Myös Johnson käyttää *min gossea* toisessa repliikissä, kun taas toisessa hän käyttää ilmausta *min gode man*. Gunnarsson on jättänyt ilmauksen pois kummassakin tapauksessa. *Mon maître* (suom. 'minun isäntäni') esiintyy tekstissä kolmessa kohdassa. Vanhimmassa ja uusimmassa käännöksessä ilmaus on käännetty *min husbonde*. Johnson käyttää lisäksi ilmauksia *husbond* ja *herrn*. Vanhimmassa käännöksessä ilmaus on poistettu yhdestä ja uusimmassa käännöksessä kahdesta repliikistä. *Mon compère* (suom. 'minun kumppanini', 'minun apurini') esiintyy yhdessä repliikissä. Johnson on kääntänyt sen ilmauksella *min gosse*, kun taas kahdessa muussa käännöksessä käytetään ilmausta *herr hemlighetsmakare*.

Puhuttelusuhteet eivät ole muuttuneet käännöksissä paljoa. Osa puhuttelun muutoksista koskee kumpaakin keskustelukumppania, osa vain toista. Aoudan ja Fixin sekä Aoudan ja Passepartout'n välisiä suhteita on vaikea analysoida, koska hahmojen välillä on vain vähän repliikkejä. Phileas Foggin och Passepartout'n puhuttelusuhde on muuttunut epäsymmetrisemmäksi Johnsonin ja Gunnarssonin käännöksissä, koska teitittely on korvattu sinuttelulla osassa Phileas Foggin repliikeissä, mutta Passepartout puhuttelee Foggia yhä kolmannessa persoonassa. Myös Phileas Foggin ja Aoudan puhuttelusuhde on muuttunut vähän epäsymmetrisemmäksi Johnsonin ja Gunnarssonin käännöksissä, koska Foggin repliikeistä Aoudalle on poistettu titteleitä, kun taas Aoudan Foggille osoitetuissa repliikeissä suurin osa titteleistä on säilytetty.

Voidaan hyväksytysti olettaa, että ruotsin puhuttelun kehitys on vaikuttanut kääntäjien ratkaisuihin. Vanhimmassa käännöksessä käytetään vanhoja pronomineja nykyaikaisten rinnalla, mikä oli tavallista 1900-luvun alussa. Sen sijaan kahdessa uudemmassa käännöksessä on sinuttelua, jota ei esiinny lähdetekstissä. On kiinnostavaa, että eniten sinuttelua on Johnsonin käännöksessä, vaikka se ilmestyi noin 20 vuotta ennen *du*-reformin toteutumista. Titteleiden käytön harvinaistuminen näkyy siinä, että niitä on poistettu ja korvattu tittelin ja nimen yhdistelmällä uusimmissa käännöksissä. Toisaalta titteleitä ja nykyään harvinaista kolmannessa persoonassa puhuttelua esiintyy kaikissa käännöksissä. Lisäksi kääntäjät ovat käyttäneet vieraskielisiä puhuttelusanoja, kuten *sir* ja *mr*. Kukaan kääntäjistä ei siis ole halunnut sopeuttaa käännöstään täysin arkikieleen.